

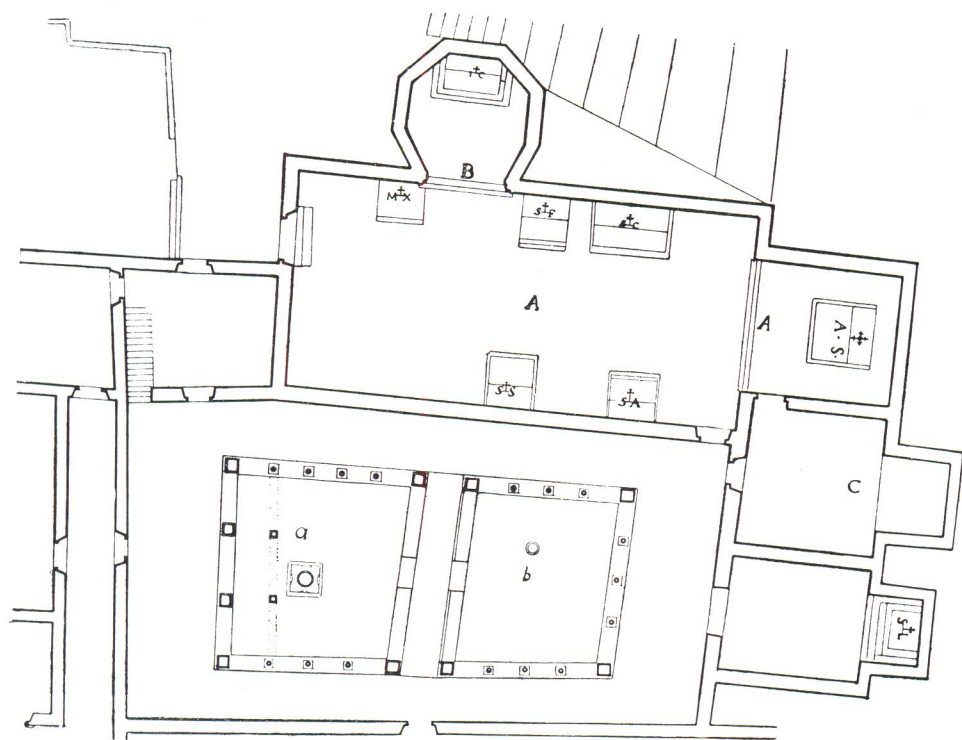
Cvito Fisković

JE LI NA SPLITSKOJ OBALI BILA RANOKRŠĆANSKA
CRKVA S KRSTIONICOM?

Već u kasnoj antici na zapadnom dijelu splitske gradske obale dizalo se malo svetište koje se u 11. stoljeću pri svom proširenju spominje imenom mučenika Feliksa, koji je širio vjeru u Epetionu, sadašnjem Stobreču nedaleko Splita, iz 4. stoljeća n.e.¹⁾ Njegovo je štovanje zadržano i kad su uz to svetište u 13. stoljeću franjevci konventualci, koristeći se tim prikladnim položajima u luci i kraj izvora voda podigli svoj samostan, koji i danas, temeljito preobličen, sa crkvom postoji na tom mjestu.²⁾ Mnoge su njegove znamenitosti i umjetnine, pa i stariji građevni oblik nestali, ali se u njemu, pored ostalog, sačuvala nadgrobna ploča kroničara Tome Arhiđakona i Marka Marulića.³⁾

Spominjanje svetišta pod imenom kršćanskog mučenika iz 4. stoljeća i nalaz ranokršćanskih spomenika na njegovom položaju, odnosno u srednjovjekovnom sklopu crkve i samostana ponukaše arheologa Luku Jelića na pomisao da se ovdje već u kasnoj antici nalazila crkva i groblje. On je naime 1897. godine u trijemu dvorišta samostana konventualaca zatekao uzidane kršćanske nadgrobne natpise iz 2. i 3. stoljeća, nađene u zemljištu ispod samostana,⁴⁾ a koje su već bili zabilježili različiti pisci od kojih ih je preuzeo i T. Momsen u čuvenom *Corpusu inscriptionum latinarum* 1873.⁵⁾ Ti su natpisi nakon obnove a i temeljitog preuređenja crkve, samostana i dvorišta nastali, te ih ni Ljubo Karaman pišući o samostanu 1943.⁶⁾ a ni ja 1952. ne uspjesmo naći.⁷⁾ Svakako, njihovo davno postojanje posvjedočeno je sve do kraja 19. stoljeća.

Pozivajući se na ranije pisce Daniel Farlati spominje u svom poznatom djelu *Illyricum Sacrum* objavljenom u Mlecima 1763. i mramorni sarkofag u kojemu je do 16. stoljeća bilo sahranjeno tijelo mučenika Felicija.⁸⁾ To je po svemu sudeći poznati sarkofag s reljefnim prizorom bijega Izraelićana pred Egipćanima, koji je Frane Bulić, uvaživši njegov značaj, starinu a i likovnu vrijednost otkupio 1902. za 8000 ondašnjih austrijskih kruna od konventualaca za splitski Arheološki muzej, gdje se i danas čuva. Nenad Cambi ga je nedavno pripisao rimskoj klesarskoj školi 4. stoljeća.⁹⁾

Plan crkve konventualaca na splitskoj obali

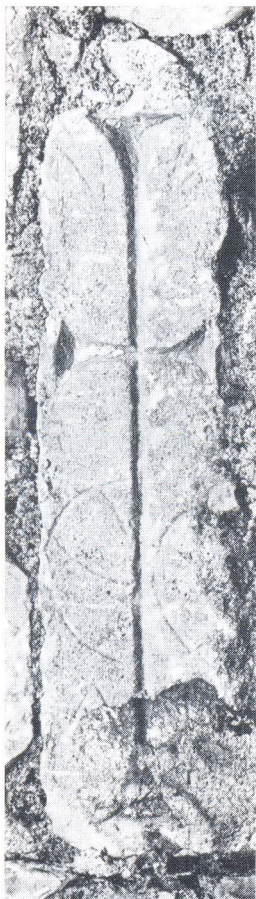
Ljubo Karaman pak primijetio je i ulomak reljefa koji je smatrao starokršćanskim i kao konzervator spomenika dao ga uzidati¹⁰⁾ na vidljivo mjesto u sjevernom zidu samostana što omeđuje s juga dvorište. Spomenik se i sada tu nalazi. Karaman se zbog trošnosti ulomka, koji je prebojan i oštećen, nije posebno na nj osvrtao kao ni drugi koji su pisali o samostanu konventualaca, pa i o kasnoantičkim kiparskim spomenicima u Splitu. Reljef je, dakle, spomenut tek u novinskom članku za vrijeme drugog svjetskog rata, sasvim zaboravljen. Nedavno sam upozorio na nj Nenada Cambija, vrsnog poznavaoca antičkog kiparstva u Dalmaciji. On se složio da je reljef kasnoantički i smatra da djelom rimskih klesarskih radionica iz 4. stoljeća n.e.

Ulomak je od mramora, a vjerojatno predstavlja dio reljefnog figurativnog vijenca s atike poklopca sarkofaga, i to najvjerojatnije upravo onoga spomenutog s prikazom Prijelaza Izraelaca preko Crvenog mora, koji se nalazio u istom samostanu. Na to ukazuje plastična obrada dubokog reljefa s istaknutim jasno poredanim likovima koje u likovnim

Kasnoantički reljef u dvorištu konventualaca u Splitu

i ikonografskim pojedinostima odreda nalikuju većini likova na prikazu sa sarkofaga. Na isti način su volumenski ocrtni pred udubljenom pozadinom iako se predočuju sumarniji u obliku već i zato što su znatno manji. Površina odjeće im je slično modelirana s istim grafičkim uredavanjem na zaobljenim dijelovima, a kod prikaza pojedinosti vidi se upotreba svrdla, inače svojstvena kasnoantičkom kiparstvu, i to naročito pri naglašavanju uglova usana i zjenica očiju. Uza stav tijela s blagim pokretom u poluprofilu i koračanju srodan im je i izgled lica s duguljasto ocrtnim, bademastim očima. To je naglašeno tim jače što se na ulomku veličine 33×26 cm pojavljuju dva čovječja tipa, gologlavi muškarci odjeveni u toge kao i većina likova na sarkofagu Bijega Izraelaca, te oklopnik s kacigom i štitom kojemu je nošnja gotovo jednaka odori faraonovih vojnika s reljefa na pročelju spomenutog sarkofaga. Predočeni su u frizu, a istih su visina što nije zadano samo arhitektonskim kadrom nego i zamišlju cjeline. Očito je, dakle, da bi ovaj ulomak mogao biti dio spomenika koji je nastao tijekom 4. stoljeća naše ere u klesarskim radionicama Rima, poznatim u Splitu i po istodobnom sarkofagu Dobrog Pastira koji sam otkrio 1958. u crkvi sv. Duje.¹¹⁾ Za nas je on utoliko

značajniji što se doista čini dijelom razbijenog poklopca s figuralnim vijencem naatici kakav su nosili kasnoantički, odnosno ranokršćanski sarkofazi,¹²⁾ ali koliko sam uspio provjeriti, takvi još nisu nađeni u Dalmaciji. Ako je ovo stvarno ostatak poklopca sarkofaga u kojem se neko vrijeme nalazilo tijelo mučenika Feliksa, kao što upućuju stilske podudarnosti njihovih reljefa, onda se to ionako najpotpunije umjetničko djelo ove vrste dovezeno iz Rima kod nas, predstavlja likovno još vrsnije a povijesno važnije. Za razliku od sarkofaga istog podrijetla u splitskoj stolnoj crkvi, moguće ovaj nije prenesen iz Salone, nego je pravodobno bio izravno dopremljen na splitsko tlo. Ipak s obzirom na blizinu nalazišta gdje je zatečen, ne mijenja se bitno opća postavka da je Salona bila glavno stjecište spomeničkog importa na balkansko primorje.

Pored navedenih spomenika kasnoantičkog sloga u sklopu crkve i samostana splitskih konventualaca otkriven je nedavno još jedan. Na zapadnom dijelu južnog crkvenog zida, naime, uzidan je naknadno vodoravno položeni stubac. To je nesumnjivo dio nekadašnje ograde iz ranokršćanskog svetišta s urezanim križem na prednjoj strani. Taj vitki latinski križ rastvorenih krakova kao vrstan klesarski rad ima izraziti oblik križeva 5. stoljeća nađenih u ruševinama kršćanskih bazilika u Saloni¹³⁾ i rasprostranjenih po srednjodalmatinskom otočju.¹⁴⁾ Dekorativne kružnice križolikog spajanja izgledaju kao i slova kasnije urezane na njegovu pomno klesanu površinu s oštro usjećenim križem. Taj ulomak uz već spomenute ostatke jača pretpostavku da je na mjestu svetišta splitskih konventualaca bila ranokršćanska crkva. Na to donekle upućuje i osmerostrana kapela koja je od davnine stajala pripojena uza sjeverni zid redovničke crkve podignute vjerojatno u romaničkom slogu na davno posvećenom mjestu. Od nje se još vide polukružni romanički luk visokih i uskih, ali zazidanih prozora. Ta prva franjevačka crkva u Splitu bijaše prema srednjovjekovnom običaju okrenuta glavnim vratima prema zapadu, a apsida joj bijaše na istočnoj strani, dakle, obratno nego danas.

Osmerokutna kapela položena uz sjeverni joj zid kao samostalno tijelo bila je vjerojatno starija od romaničke crkve, ali se doba njene izgradnje ne može točno utvrditi jer je srušena pri preoblikovanju crkve početkom našeg stoljeća. Ali, pripajanje njenog osmerostranog oblika ravnom zidu pravokutne duguljaste crkve pod oštrim kutom, tako da joj se pri tome sačuva sedam strana, nesvrshodno je, a i neuobičajeno u srednjovjekovnom dalmatinskom graditeljstvu. Često su od 15. do 18. stoljeća osnovnom crkvenom brodu dodavane pobočne kapele, ali su se one pravokutno i organički spajale s crkvom pod pravim uglom.

Ova nam kapela, dakle, izgleda u svom obliku zatečena i nedirnuta, spojena s romaničkom crkvom kao starija zgrada. Možda se novogradnja redovnika koristila i njenom mramornom građom pa su od nje izdjelana dva stupića koji nose glavice stepenasta profila kakve imaju spomenici 11. i 12. stoljeća, a poslužili su kao dovratnici zazidanih gotičkih vrata iz 15. stoljeća u sjeveroistočnom kutu dvorišta. Služeći se tom kapelom konventualci su proširili njen ulaz iz crkve pa se profili njenog otvora u Curirovu nacrtu razlikuju od ostalih ravno ucrtanih dovratnika i nalikuju snopu od tri polustupa. To podsjeća na profilacije romaničkih crkvenih vrata iz 13. stoljeća, te nije isključeno da su upravo tada redovnici, pripajajući kapelu lađi svoje crkve, proširili tako njen ulaz dajući mu uz to i sa dvije stube, koje je Curir također ucrtao, veličanstveniji ulaz. Ti polustupovi su nacrtani na najvećem Curirovom nacrtu iz 1764. godine.

Osmerostrana zgrada je bezobzirno srušena, ali njen je tloris jasno ucrtan u starim planovima, i to u Santinijevom iz 1666, u Coronellijevu iz 1678. i Gironcijevu iz godine 1784.¹⁵⁾ iako ne sasvim vjerno, a zatim točnije po osmerostranom obliku na Barbierijevu iz 1738. i većem Curirovu već spomenutom tlorisu iz 1764. Oba tlorisa sam našao u knjižnici konventualaca i objelodanio ih uz potrebito tumačenje 1952,¹⁶⁾ iznijevši mišljenje da je ta osmerostrana kapela sagrađena po uzoru na Dioklecijanov mauzolej. Sada bi se pak mogla istaknuti pretpostavka da je to bila ranokršćanska krstionica i to iz razloga koji ću navesti.

Svetište sv. Feliksa, poznatog vjerskog mučenika iz 4. stoljeća, moglo je tu postojati od najranijeg doba ustaljenja kršćanstva na tlu Dalmacije. Luka Jelić je već primijetio da su u nekom starom tlorisu iz 17. stoljeća, koji je on bio našao u samostanu, ucrtane »dvije basilikule kakve su se podizale na grobovima mučenika koncem trećeg ili četvrtog stoljeća na jedan brod s okruglom apsidom kao npr. bazilikula sv. Staša na starokršćanskom groblju u Marusincu. U tim dvema kapelicama spljetski je nadbiskup Ivan (†1059) dogradio samostan, od kojega se je klošter u svom izvornom obliku prilično dobro sačuvao. Ona druga baziličica dograđena uz Feliksovu mogla bi pripadati kojemu suvremenom mučeniku«. ¹⁷⁾ Ostavljajući po strani netočno Jelićevo mišljenje o gradnji samostana i dvorišta u 11. stoljeću, treba napomenuti da se

obje memorije, koje Jelić naziva »bazilikule«, vide i na navedenim nacrtima Barbierijevu i Curirovu, ali se na njima ne vide polukružne apside koje Jelić spominje na nacrtu koji nisam zatekao u samostanu Četvrtaste pak koje postoje na dostupnim tlorisima nisu baš svojstvene ranokršćanskom graditeljstvu u Dalmaciji, pa su one možda kasnije promjenile svoj polukružni oblik u četvrtasti.

Međutim i bez obzira na tu pojedinost, Jelićeva se pretpostavka o postojanju ranokršćanskog svetišta sv. Felicija ne smije odbaciti. Ono se moglo dizati u vidu bazilike uz koju su se kao i na Manastirinama mogle nalaziti čak i starije memorije Uz glavnu crkvu mogla se, jednako kao uz gradsku baziliku u Saloni i to upravo uz njen sjeverni zid, sagraditi osmerostrana krstionica.¹⁸⁾ Blizina ranokršćanske bazilike urbane s krstionicom mogla je utjecati i na gradnju na splitskoj obali, iako to nije izuzetan slučaj, budući da su osmerostrane zgrade krstionica često gradili od 4. do 6. stoljeća.¹⁹⁾ E. Dygge je naglasio srodnost njihova oblika u Dalmaciji s građevinskim uzorom Dioklecijanove grobnice,²⁰⁾ a ta veza, naravno, važi na općem planu razvoja kasnoantičkog graditeljstva u kojoj rimske grobnice postaju ne samo oblikovno nego i sadržajno ishodište kršćanskim krstionicama središnje ustrojenog prostornog tipa.²¹⁾

U tom smislu već pisah o nestalom osmerostranom zdanju na kraju splitske obale, a uz ovdje iznesenu slutnju da se radi o ranokršćanskoj krstionici, ta veza postaje još razloženija. Važno je da se ona nalazila sa sjeverne strane crkve kao i kod većine istorodnih zdanja na području drevne salonitanske biskupije.²²⁾ Ako je to doista bila krstionica uz obrednu baziliku iz prvog razdoblja kršćanskog graditeljstva u Dalmaciji, jača značaj samog svetišta sv. Felicija, koje se po novim spoznajama naše arheologije može smatrati sjedištem jedne župe.²³⁾ Te su inače često osnivane upravo u prigradskim predjelima već od 4. st. n.e.²⁴⁾

A da se na mjestu današnje crkve konventualaca uistinu može pretpostaviti ranokršćanska crkva pomažu spomenuti nadgrobni natpisi, stubac unutrašnje ograde s urezanim križem, reljef s likovima u samostanskom dvorištu i sarkofag prijelaza Izraelaca preko Crnog mora, za koji se bez ikakva dokaza vjerovalo da je preuzet iz Salone ili iz Stobreča,²⁵⁾ iako je Jelić već u prošlom stoljeću pisao da »nema vijesti da bi ikada bio iz Solina prenesen«, pa zaključio »a kako po dobi po prilici odgovara vremenu mučenja sv. Feliksa, možemo ga smatrati izvornim sarkofagom sv. Feliksa ili koga vjernika, koji je blizu njega malo iza njegove smrti pokopan«. ²⁶⁾ Valja napomenuti da pomna obrada ovog sarkofaga s osjetljivom plastičkom površinom ukazuje da je bio predviđen za postavljanje u natkrivenu prostoriju. A takva je mogla biti i prostorija prvotnog oratorija u kojem se častio grob mučenika.

Inače za obrazovanje drevnih kršćanskih nekropola, od kojih se jedna po svemu sudeći nalazila i na položaju današnje crkve sv. Frane, na izlasku trase antičke ceste iz naseljenog okružja, izuzetno važno bijaše

Ranokršćanski križ na Mejama u Splitu

postojanje nekog posvećenog sadržaja, obrednog mjesta. Oko njega su se pokapali članovi vjerske zajednice, postavljali njihovi sarkofazi i druge grobnice, pa i one zidane kao memorije, a tek kasnije su gradili i bazilike. Niz arheoloških tragova i spomeničkih ostataka utvrđenih na zapadnom kraju splitske Rive potkrijepljuje takvu sliku stanja i pretpostavljenog odvijanja razvoja jednog vjerskog sjedišta. Davno poznati, a sada upotpunjeni sarkofag je svojevrсни kamen temeljac, grob mučenika, koji je mogao dobiti svoj prvotni arhitektonski okvir — memoriju, kako se navodi čak dvostruku. Sudeći po nestalim natpisima uokolo bijahu grobovi običnih vjernika, a potom je podignuta crkva većih razmjera. Ostaci njenog namještaja iz kamena upućuju na 5. ili 6. stoljeće kao doba njene izgradnje, a time što je pridavanjem monumentalne krstionice svetišta proširen sadržaj i pojačana važnost

Svi su, dakle, izgledi da je prvotno svetište memorijalnog značenja vrlo rano moglo prerasti u veću crkvu koja je s nadgrobniim natpisima bila cemetrijalna, ali s krstionicom ujedno i župna matica.

Pretpostavku za postojanje toga ranog obrednog središta s memorijama i krstionicom podupiru i ostali nalazi na današnjem splitskom gradskom području. Na prvom mjestu treba spomenuti prostranu baziliku na obližnjem poluotočiću Sustipanu, koja je pri otkriću objavljena kao predromanička,²⁷⁾ ali je N. Cambi radi njenih velikih omjera s pravom smatra starokršćanskom.²⁸⁾ Zanimljiva je crkvice sv. Bazilija, srušena prvih godina 17. stoljeća, u polju na Mejama podno Marjana,

ostatke koje je vidio 1923. N. Kalogera.²⁹⁾ U poljskom suhozidu uz današnju cestu, iznad ljetnikovca »Dalmacija«, vidi se mnogo obrađenog duguljastog kamena s ostacima žbuke miješane s tucanom opekam, nekoliko kvadera, komada rimskih crijepova, velikog rimskog praga sa žlijebom i križ urezan u jedan klesanac. Oblik tog križa s rasponom vodoravnih krakova od 12 cm, koji se ovdje donosi prvi put, izrazito je ranokršćanski.

Po svemu tome izgleda da je to položaj crkve sv. Bazilija, jedne od ranoosnovanih kršćanskih bogomolja u neposrednoj okolici Splita. Takvih je očigledno bilo više i njihovi građevinski li klesarski ostaci postepeno izlaze na vidjelo.³⁰⁾ Igor Fisković je u povodu svog nalaza ranokršćanskih temelja crkvice Gospe od Spinuta upozorio i na niz titulara starih svetišta nestalih u zapadnim gradskim predjelima, istaknuvši da se u njima raspoznaju vjerski prvaci i mučenici osobito štovani u adriabizantinskom svijetu.³¹⁾ Oni su uvelike suodredili i nazivlje mjesta splitskog okružja, dokazujući tako gustu naseljenost ovog prikladnog prostora u kasnoj antici.

To se slabo dostupno i donedavno zanemarivano razdoblje dalmatinske prošlosti na temelju novih, pa i ovih nalaza, predočuje u sve zanimljivijem svjetlu. Za uže splitsko područje svi ovi nalazi i pretpostavke, koje sam se osmjelio na temelju njih iznijeti, rastvaraju pitanje kudikamo važnije negoli su pitanja o obliku, tipu i datiranju pojedinog građevnog spomenika, plastičnog ulomka ili povijesnog spomena izdvojenih položaja. S njihovim ukupnim utvrđivanjem dade se, naime, naslutiti da je život grada Splita u prelomnim stoljećima gašenja Rimskog Carstva bio snažniji negoli se dosad smatralo. Znatan broj tako ranih svetišta, između ostalog, otkriva i raslojenu naseljenost tog privlačnog područja, pa se na taj način otkrivaju nove činjenice važne i za povijest urbanističkog rasta gradskog naselja koje je izbijalo iz oklopa Dioklecijanove palače, a i za preobražaj gradskog života povezanog onda s vjerskim.

Ali o svemu tome moći će se izreći konačno mišljenje tek nakon detaljnijih arheoloških istraživanja i novih nalaza. Na isti način moći će se potpunije spoznati je li na zapadnom kraju splitske obale, kraj nekadašnjeg potoka koji u 13. stoljeću spominje Toma Arhiđakom,³²⁾ kraj izvora sumpornih voda koje poznavahu i Farlati i Offner u 18. stoljeću,³³⁾ na položaju vrlo pogodnom, kako u odnosu na obliče tla tako na prolaz rimske ceste³⁴⁾ i raspoređenost ondašnjih naseobina vezanih uz grad, poljoprivredu i ribarstvo, doista postojala starokršćanska crkva s krstionicom i grobljem. Ako je doista tu bila, onda je vrlo vjerojatno na svoj način uvjetovala rast prigradskog naselja Velog varoša s ranoromaničkom crkvom sv. Mikule u kojoj postoje preoblikovani antički stupovi i mramorni ikonostas pa i ulomak sarkofaga uzidan u sjeverni zid.³⁵⁾ Nisu li ti preuzeti iz obližnjeg kasnoantičkog sklopa koji se dizao na mjestu današnjeg samostana konventualaca?

- 1) *Toma Arhidjakon*, Kronika, Split 1977, str. 47.
- 2) *Lj. Karaman*, Sv. Franjo o. o. konventualaca na obali u Splitu. Hrvatski narod, Zagreb 27. XI 1943, str. 6.
- 3) *C. Fisković*, Marulićev grob. Baština starih hrvatskih pisaca, Split 1978, str. 130.
- 4) *L. Jelić*, Crtice o najstarijoj povijesti Spljeta. Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, N. S. II, Zagreb 1897, str. 39.
- 5) CIL III, br. 2043, 2107 Berlin 1873.
- 6) O. c. (2).
- 7) *C. Fisković*, Utjecaj, Dioklecijanova mauzoleja na kasnije graditeljstvo. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LIII (1950—1951) Split 1952, str. 186.
- 8) *Illyrici Sacri*, tomus tertius, *D. Farlato*, Venetiji 1765, str. 127. *Jelić* to prihvaća (o. c.) a i *F. Bučić*, San Felice Martire di Salona sotto Diocleziano. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, XXXVI Split 1913, bilješka 4.
- 9) Arheološki muzej u Splitu, vodič, Split 1973, str. 26, t. 10; *N. Cambi*, Die Stadtrömischen Sarkofage in Dalmatien, Archäologischer Anzeiger. Berlin 1977 str. 446, 446, sl. 119.
- 10) O. c. (2).
- 11) *C. Fisković*, Novi nalazi u splitskoj katedrali, Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU, VI, Zagreb 1958, 2, str. 82; *N. Cambi*, La figure du Christ sur les monuments paleochrétiens de Dalmatie. Disputationes salonitanae 1970, Split 1975, str. 60; *N. Cambi* o. c. (9) str. 446.
- 12) Usporedi: *F. W. Deichmann*, Repertorium der Christlich-antiken Sarkophage, Wiesbaden 1967, v. I. table ¹/₂, ²/₆, I, ³/₂₈, ³⁴/₂₄, ⁹³/₆₂₁ itd.
- 13) *E. Dygge-J. Brondsted*, Recherches à Salone I, Copenhagen 1928, sl. 37, 10, sl. 57, 1. Vidi neke i u Arheološkom muzeju u Splitu.
- 14) *Igor Fisković*, O ranokršćanskim spomenicima Naronitanskog primorja, Zbornik Hrvat. arheol. društva »Neretvanska oblast od prethistorije do srednjeg vijeka«, (u tisku).
- 15) *D. Božić-Bužančić*, Tlocrt Splita izrađen 1784, Kulturna baština 5—6, Split 1976, str. 52.
- 16) *C. Fisković*, o. c. (3).
- 17) *L. Jelić*, o. c. (4).
- 18) V. sl. *Ž. Rapanić*, Solin do VII stoljeća Solin 1971, sl. uz str. 32.
- 19) *A. Khatchatrian*, Les baptisteres paléochrétiens, Paris 1962.
- 20) *E. Dygge*, History of Salonitan Christianity, Oslo 1951, str. 3—, 31.
- 21) *F. van der Meer*, Early Christian art. Chicago 1967, str. 76—79.
- 22) *D. Rendić-Miočević*, Battisteri in ambienti rurali nell'Adriatico orientale. Corsi Ravennati XXIII/1972.
- 23) Usporedi: *Igor Fisković*, Uloga ranokršćanskih sjedišta u prostornom uređenju otoka Brača i Šolte (doktorska disertacija), Zagreb 1975.
- 24) *A. Ferrua*, Dei primi battisteri parochiali, La Civiltà cattolica XC-2131. Rim 1939, str. 146—157. O krstionicama koje nisu povezane samo uz biskupije vidi i *N. Cambi*, Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali, Materijali XII iz IX kongresa arheologa Jugoslavije, Zadar 1972, Zadar 1976, str. 268.
- 25) *N. Cambi*, o. c. (9). I sam je *Jelić* ranije vjerovao da je iz Solina. *L. Jelić-F. Bučić-S. Rutar*, Guida di Spalato e Salona, Zadar 1894, str. 211.
- 26) *L. Jelić*, o. c. (4).
- 27) *T. Marasović-D. Vrsalović*, Srednjovjekovna opatija na Sustipanu u Splitu. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. LXVII, 1963, str. 175.
- 28) *N. Cambi*, o. c. (24), str. 260.; Treba, međutim, voditi računa da su stupovi te crkve doneseni s periptera Dioklecijanova mauzoleja, najvjerovatnije kad je građen zvonik. Ispitaj: Bull. dalm. — XXI/1908. p. 96 i d.

- 29) *N. Kalogjera*, *Vodj po Marjanu*, Jugoslavenski narod, Split od 6. XII, 1922 do 4. III 1923.
- 30) U ulici žrtava fašizma, južno od neobarokne zgrade vodovoda, otkrivena je pred nekoliko godina antička ruševina i ponovno zakopana, a da se nije ni snimala ni proučila. Nad njom narastoše stabla koja je danomice žilama uništavaju. Trebalo bi je otkriti i proučiti, pogotovo zato što se nalazi na slobodnom zemljištu, a vjerojatno se radi o crkvenoj bazilici.
- 31) *I. Fisković*, Prilog poznavanju najstarijih crkvenih spomenika na Marjanu kod Splita. *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku XII*, Dubrovnik 1970. str. 181.
- 32) O.c. (1).
- 33) *Farlati* o.c. (8), III, str. 127; *C. Fisković*, Ivan Lovrić i Josip Offner. *Lovrićev zbornik*. Sinj (u tisku).
- 34) Označena je na Pentingerovoj tabli. *Monumenta Cartographica Jugoslaviae I*, Beograd 1974.
- 35) *C. Fisković*, Istraživanja u srednjovjekovnoj crkvi sv. Nikole u Splitu, *Historijski zbornik II*, Zagreb 1949, str. 211—221.
Fotografije izradio Ž. Bačić, Regionalni Zavod zaštite spomenika u Splitu.

